

СТОЯН АТАНАСОВ
„РОМАН ЗА ЛИСАН“
ОПАКАТА СТРАНА НА
СРЕДНОВЕКОВИЕТО

chitanka.info

Искаме ли да доловим духа на една култура, отдалечена в пространството и във времето, познанието за това как и на какво са се смели тогавашните хора е от първостепенно значение. Що се отнася до френското Средновековие, *Роман за Лисан* е най-яркият литературен паметник на смеховата култура. Обединяващото заглавие *Роман за Лисан* се използва още в XIII в. по повод на група разкази за животни, с централен конфликт около вечното единборство между Лисан и вълка Изангрэн. Всички тези разкази се придържат до единна форма на стихосложение — осмосричен стих с т.нар. плоски рими. Създадени в периода 1171–1250 г., те са дело на двадесетина анонимни автори. Всъщност някои текстове назовават двама от тях — Пиер дьо Сен Клу и Ришар дьо Лизон, — но доколкото не знаем нищо повече от техните имена те не носят никаква информация за тълкуване на творбите. По-късно разказите за Лисан биват групирани в браншове, включени в три основни сбирки (колекции). Броят и редът на браншовете, всеки от които съдържа от 100 до 3 500 стиха, варира между 18 и 27 в отделните 14 ръкописа, съхранили материята за Лисан. Освен въпросните браншове, до нас са достигнали и други 16 фрагмента с истории за Лисан. Сборно разказите надхвърлят 30 000 стиха. Настоящото издание представя за първи път на български най-ранните старофренски текстове за Лисан в обем от 8 410 стиха — около една четвърт от цялото.

От тези най-общии количествени данни е видно, че *Роман за Лисан* представлява сложен конгломерат от текстове. Номерирането на браншовете има чисто практическо значение. Дело на медиевистите от края на XIX в., то е условно и не отговаря нито на хронологията на създаване на разказите, нито на някаква сюжетна последователност между тях. Използваме го и до днес по традиция, която следва да ни напомня, че средновековната литература достига до днешния читател във вид, твърде различен от този, с който е била в досег публиката от XII и XIII в. А единственото число в заглавието *Роман за Лисан* е оправдано само доколкото по онова време с термина *роман* назовавали разкази, писани не на латински, а на простонароден романски език. Тъй че до нас е достигнала не единна творба, а множество разкази, различни по сюжети и по художествени достойнства.

Общото между тях се свежда до две особености: героите на разказите са животни, сред които на преден план изпъкват Лисан,

вълкът Изангрин и лъвът Знатни. Лисан и Изангрин олицетворяват съответно хитростта и грубата сила, а лъвът — кралската власт. В единоборството между Лисан и Изангрин страна вземат едно или друго животно. Така главната конфликтна линия е определяща за животинската общност. А тя и цялостно, и посредством индивидуалните си представители има облика на човешко общество.

На пръв поглед *Роман за Лисан* се родее жанрово с баснята и с алегоричните описания, към които средновековните автори проявяват вкус. Проследяваме ли неговия произход, неминуемо стигаме и до баснята от езопов тип, позната и през Средновековието. Насочим ли поглед към литературното потомство на *Роман за Лисан*, откриваме поне три-четири алегорични творби с главен герой Лисан от втората половина на XIII в. и от XIV в. В действителност *Роман за Лисан* се отличава съществено и от предшестващата го басня и от последвалите го алегорични разкази за лисицата. Докато в баснята животното е чиста условност за внушаване на определено човешко поведение, персонажите в *Роман за Лисан* се отличават с чертите на съответния животински вид и в същото време възплъщават човешки качества. Неделимата връзка между зооморфизъм и антропоморфизъм съставлява една от спецификите на *Роман за Лисан*. Тя е източник на множество комични ефекти. Баснята описва кратка случка с поука. *Роман за Лисан* е изграден от множество истории, чиято единствена цел е да разсмиват, а не да поучават. Алегоричните поеми за Лисан пък се различават от първоначалните разкази по това, че излагат енциклопедични знания, проповядват морални ценности и заклеят обществени недъзи и явления. Така интригата се претоварва, а описанията се проточват до безкрай, докато ранните разкази за Лисан се отличават със стегнато повествование и динамичен ход на действието.

Роман за Лисан е ново явление в литературата. То се изчерпва към средата на XIII в. и остава без потомство. Що се отнася до конкретни връзки на произход, най-преките от тях са няколко сатирични или забавни поеми, писани на латински между X в. и първата половина на XII в. Техни автори са духовници — монаси или клирици — хора с духовно образование без длъжност в църковната йерархия. Творбите им свидетелстват за добро познаване на античната литература и на християнските практики. За тях те пишат с ирония и с

намеци, доловими единствено за образована публика, запозната с писмената и устната традиция на християнството. Предшествениците на *Роман за Лисан* са развлекателни съчинения, осмиващи църковните и монашеските обичаи. Писани са от представители на клира и са предназначени за хора от същото съсловие. Ще спомена най-известните творби. Най-старата е *Romulus* — сборник с басни в проза и стихове, последвана от *Ecbasis captivi* (*Екбазис в плен*, края на XII в.) — комичен разказ с две сюжетни линии: 1) животните от една ферма (напомняща манастир) освобождават теле, отвлечено от вълка; 2) премеждията на млад монах, който напуска своята обител, но в крайна сметка се завръща след поредица разочарования от светския живот. Най-близка до разказите за лисицата е поемата *Ysengrimus* (1148) от фламандеца Нивар. Авторът разказва преживелиците си в света на животните, който малко се различава от този на хората. Тук откриваме в завършен вид антагонизма между вълка и лисицата, съответно Изенгримус и Рейнардус, а в някои от епизодите разпознаваме сюжети, заимствани по-късно от *Роман за Лисан*. В този смисъл може да се каже, че цикълът за Лисан има своята предистория и своя отзвук, макар че по същество няма аналог в културната традиция от предишните и от следващите периоди.

Многобройните автори на разкази за Лисан говорят по-скоро за актуален сюжет, отколкото за нечия авторска инвенция. В историите за животни авторите са доловили духа на епохата и го представят в развлекателна светлина.

Тук се налага важно уточнение. В комизма на разказите за Лисан днешният читател е склонен да вижда дръзка сатира на феодални порядки и нрави. Лисан е безскрупулен барон, който постига всичко с хитрост и измама. Вълкът Изангрин заема виден пост в социалната йерархия — на кралски конетабъл и в това си качество на главнокомандващ кралската армия, а олицетворява първичната сила и глупостта. Кралят Лъв съчетава в себе си всички пороци на един суверен: нерешителност, самолюбие, продажност, несправедливост, двуличие. Човешкото общество е представено единствено от селяни, свещеници и монаси: първите са груби и користолюбиви, вторите алчни и похотливи, третите — суеверни и лъжливи. Представителките на нежния пол пък са неверни, сластолюбиви, лицемерни — с една дума, достойни дъщери на Ева, с която официалната християнска

идеология свързва първородния грях, а оттам и всички злини, сполетели човешкия род. Когато говорим за сатира, следва да разбираме именно прякото отношение на художествената творба към определени реалности. Тях обаче *Роман за Лисан* изобразява непряко. Разказите са отзвук по-скоро на литературата от онова време, отколкото на историческата действителност. Доколкото възпроизвежда иронично сюжети, мотиви и похвати от доминиращите словесни жанрове — епопея, рицарски роман, жития на светци и др. — *Роман за Лисан* е пародия, а в по-малка степен и сатира. Това уточнение цели не да противопоставя литературата на действителността, а да разграничи два художествени похвата. *Сатирата* осмива или бичува (както доскоро беше обичайно да се казва) страни от една социална действителност, към които тя е обърната пряко, без други посредници освен езика; вторична литература, *пародията* възпроизвежда сюжети, форми и похвати от художествени жанрове, спрямо които се дистанцира с ирония. Тъкмо пародията очертава основното семантично поле в *Роман за Лисан*. Ако на нейно място ни се привижда сатира, рискуваме да възприемем този цикъл като малко елементарна и твърде схематична критика на средновековното общество. И обратно, отчитаме ли металитературните измерения на въпросните разкази, ще видим в тях по-нюансирана и по-въздействаща с художествените си качества социална критика.

По формални белези най-близко цикълът за Лисан стои до епопеята. Животните в кралския двор са изобразени като феодали с чувство за дълг и със съзнанието, че служат на суверена Лъв. На пръв поглед за тях е въпрос за лично достойнство да бъдат верни поданици. Такава е и нагласата на епическите герои от по-ранните епопеи. Някои централни епизоди като кралският съд, обсадата, двубоят, войската, мобилизирана за сражение, доближават цикъла за Лисан до епическото повествование. В ролята си на воители животните са въоръжени с меч и копие, носят шлем, щит и ризница. Ала патосът от епопеята, тясно обвързан с жертвоготовността на героя, тук е заменен от егоистична пресметливост, при която всеки търси лична облага за сметка на другия. И докато в епопеята ръководно начало в действията на героите е да служат на Бог, на краля и на отечеството, в разказите за Лисан тези абстрактни ценности са подменени със стремежа на героя да се засити, да уталожжи жаждата и половия си нагон, с други думи, да си осигури

моментна телесна наслада. Бурлеската обслужва това битово принижаване на възвишените ценности. При нея местата на високите идеали и на телесната долница (по изрече на М. Бахтин) са разменени. В обрънатата перспектива на бурлесковата епопея силата е слабост, искреността — простодушие, справедливостта — заблуда. Тук за идеали място няма, освен ако те не се използват като благовиден довод за постигане на тривиални цели.

Друг пародиран жанр е рицарският роман. Неговата поява предхожда само с едно-две десетилетия първите разкази за Лисан. И тук наблюдаваме преобръщане на ценностната йерархия по отношение на двата основни компонента в романа — приключението и любовта. В рицарския роман приключението е среща с неизвестното, изпитание, в което героят проявява изключителните си качества. Това му носи признанието на рицарската общност, свързвана главно с двора на крал Артур. В разказите за Лисан приключението е действие, което героят предприема за задоволяване на телесни потребности. Подменена е и същността на любовното чувство. В романа то е възвишено, доколкото бива неизменно подхранвано не просто от личността на другия, а от идеала за съвършената Дама или за съвършения рицар. В рицарския роман, да обичаш, означава по-скоро да служиш на етичен кодекс, отколкото да отстояваш лично щастие. Обратно, в разказите за Лисан любовното желание на рицаря или на Дамата — сублимиращо и идеализиращо — е изместено от спонтанна похотливост, която действа с вероломство и насилие. На същия принцип са изобразени и взаимоотношенията между брачните партньори, например между вълка Изангрен и съпругата му Херсан, между Лисан и съпругата му Хермелина, между краля Льв Знатни и кралицата Фиер. Прелюбодеянието тук не се обременява с угризения на съвестта, а семейните свади изпъкват на преден план и сякаш не допускат съпругеска привързаност. По отношение на рицарския роман разказите за Лисан са негатив във фотографския смисъл на изображение, при което светлите места на предмета са тъмни, а тъмните — светли.

Разказите за Лисан пародират и основните мотиви от популяризаторската религиозна книжнина — жития на светци, миракли, поучителни слова (*exempla*). Притиснат до стената, Лисан често прибегва по псевдопокаяния и псевдоизповеди, декларира

решението си да тръгне на поклонение, за да изкупи своите грехове. И той, и вълкът правят молитвени жестове, които преиначават християнския ритуал. Суеверието, вярата в Божията справедливост, в задгробния живот, в чудесата и предзнаменованията, характерни за примитивното християнско съзнание, действат тук като илюзии и като капани за наивници — доказана рецепта за смях на публиката, която се весели със засилено чувство на превъзходство над жертвата. Ако приемем мнението на редица медиевисти, че разказите за Лисан са писани от настоящи или бивши духовници, ще определим хумора в тях като самоирония. Литературата, която осмива популярни жанрове, утвърждаващи християнската вяра, е литература на съмнението. Но доколкото средновековните светски и църковни институции не допусkali откровена проява на религиозен скептицизъм, съмнението намира израз в самоиронията. Нейна литературна форма се явява пародията.

От тази гледна точка пародията в разказите за Лисан е косвена реплика на най-популярните словесни жанрове. От друга страна обаче тя е съзвучна на друг жанр, появил се по времето на първите разкази за Лисан, — фаблио. Фаблиото е близко до духа на разказите за Лисан с тази разлика, че при него героите са човешки същества. И във фаблиото телесното начало определя поведението на героите, а то се свежда до набор от хитрости и измами. По-късно, през XIV и XV в., същата ценностна ориентация откриваме в някои комични театрални жанрове — весела проповед, комичен монолог, фарс. Имаме всички основания да смятаме, че, макар и без пряко потомство, *Роман за Лисан* поставя началото на течение в комичната литература, което през късното Средновековие (XIV-XV в.) съпътства, пародирайки ги, сериозните жанрове.

Ефектът от подобно пародиране е преди всичко игрови. Но той не се свежда само до развлекателната страна на тези разкази, нито до чисто художествената им специфика. Като инструмент на смешното пародията свидетелства за ценностно пренасочване на литературата. В какво се изразява то?

Характерно за почти всички средновековни жанрове — и религиозните, и светските — е тясното им обвързване с определен етичен кодекс. Дори много често в тези жанрове естетическата наслада отстъпва на заден план и бива засенчена от нравоучителни намерения.

Така естетическото се оказва неделимо от етическото. А последното се основава на представата за Добро и Зло, която взема превес над идеята за истина и неистина, за красиво и грозно. В разказите за Лисан категориите Добро и Зло са изпразнени от съдържание. Сред близо шестдесетте персонажа на животни в цикъла нито един не е „положителен герой“, нито един не е и чисто олицетворение на Злото, което би се открило само в съпоставка с Доброто, докато тук се размива в досега с недостатъците на други герои. В *Роман за Лисан* Злото е многолико и многостепенно. То не е запазена марка за отделен герой, нито изключено при други. Всички персонажи от разказите за Лисан хитруват, лъжат, лицемерят и т.н. Тяхно основно, макар и негласно поведенческо правило е „Хитрост хитрост прехитря“^[1]. Тържествуващият или излъганият хитрец буди единствено смях, а не нравствен размисъл. Ала в известен смисъл и отсъствието на морал говори за морал. Отказът да се свежда поведението на героите до илюстрация на определени морални категории, свободното разиграване на тези ценности в името на чисто развлекателни цели — всичко това безспорно подкопава общоприетите морални устои. И погледнато в контекста на литературния процес на развитие безспорно еманципира изящната словесност спрямо нравствените ценности. Нещо повече — или по-малко — превръща ги в художествени способности.

Както вече посочих, предшествениците на *Роман за Лисан* са представители на т.нар. висока култура: писали са на латински, познавали са в общи линии и дохристиянската традиция, и съвременната литературна продукция. В същото време са използвали и фолклорни мотиви, залегнали впоследствие и в основата на някои разкази за Лисан^[2]. Срещаме ги във фолклорните традиции и на много други страни, включително и у нас. Би било полезно да се изследва съотношението между мотивите, заимствани от фолклора, онези, които пародират гореспоменатите три жанра (епопея, роман, жития на светци) и авторските инвенции. Тук искам само да подчертая, че в завършения си вид от края на XII и началото на XIII в. разказите за Лисан носят белезите на масовата култура. По своята структура цикълът за Лисан се доближава до романа фейлетон, появил се през XIX в., както и до днешните телевизионни сериали. От една страна, всеки отделен разказ има своята интрига със съответната развързка. От друга, повечето от разказите се явяват варианти на предишни истории,

които донякъде и видоизменят. Много често героите в новия разказ, макар и добре познати, се изявяват в нова светлина. Така цикълът наподобява плетеница, изпъстрена с мотиви, повтарящи се в много разновидности. Новото комбинира вече познати истории и ситуации. Тази особеност на народната приказка и на масовата култура изобщо среща благодатна почва в материята за Лисан.

Нейните герои са по-скоро типове, отколкото индивидуални характери. Те илюстрират определени черти на човешкия и животинския вид, но са напълно лишени от вътрешен мир. С липсата на психологизъм в изграждането на героите се обяснява и статичната им природа. За еволюция на героите не може да се говори. Те изпълняват чисто наративни функции, тоест обслужват определена ситуация в разказа, който пък влиза лесно в повествователни серии. Именно ситуацията, а не характерът на персонажа, определя неговото поведение. Освен това разказът протича в едно извънвременно настояще, неподвластно на миналото и необвързано с бъдещето. Той е фрагмент, представящ се за нещо цялостно. Това е възможно и поради структурните аналогии между отделните разкази. Много често те започват по подобен начин.^[3] Развързките също следват една и съща формула.^[4] Когато единичното следва общото, то може и да се отъждестви с него. Добавим ли към това и фактът, че никой от главните герои не умира, виждаме налице всички предпоставки за циклично повествование, което може да продължава неопределено.

В този смисъл причините за края на цикъла за Лисан са не вътрешни, а външни. Те са свързани с еволюцията на френското общество през късното Средновековие (XIV и XV в.). Интересът му към кратките развлекателни разкази като цикъла за Лисан или фаблиото вече отстъпва място на вкуса към нови сценични жанрове, най-вече към фарса.

От друга страна, след втората половина на XIII в. около персонажа на Лисан се появяват нови творби. Те свидетелстват обаче за рязка промяна и в основния замисъл, и в естеството на главния герой. Техните автори също се отгласкват от християнската традиция, но не се задоволяват с намерението да забавляват. Имат по-скоро претенцията да бъдат социална съвест, морален коректив, да възпитават и разпространяват еkleктично познания от различни области. Така се появяват *Коронясването на Лисан* (малко след 1250

г.), *Промененият Лисан* (около 1270 г.), *Новият Лисан* (края на XIII в.), *Преправеният Лисан* (първата половина на XIV в.). С подчертано сатиричния си тон и претенциозния си енциклопедизъм те са чужди на духа на разказите от ранния цикъл за Лисан и по-скоро свидетелстват, че времето им е отминало, отколкото се явяват тяхно продължение.

Разказите за Лисан са създадени в Златния век на средновековната художествен словесност във Франция — период на среща на високата култура с фолклора, на авторското творчество с анонимната традиция. От тази среща се ражда литература със свеж хумор. Подобно на сатурналиите и карнавалите, смехът в разказите за Лисан обръща за кратко време наопаки — сякаш на игра — картината на света, без да го отхвърля.

Стоян Атанасов

[1] Намираме го формулирано буквално в „Лисан и котаракът Тибер“, бранш II, ст. 807. ↑

[2] Вж. например „Лисан и петелът Шантеклер“, „Лисан и синигерът“, „Лисан и змиорките“, „Риболов с опашка“. ↑

[3] Например: лъвът свиква в двора си всички животни, отсъства само Лисан; героят изпитва силен глад и предприема дръзко начинание и т.н. ↑

[4] Смазани от бой, Лисан или вълкът Изангрин се прибират в своето леговище, където с грижи на семейството и силна храна се възстановяват много бързо. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.